

VILNIUS UNIVERSITY

Darius Žiemelis

**SOCIAL ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF THE TWO
NATIONS IN THE 16th TO 18th CENTURIES: FEUDALISM OR PERIPHERAL
CAPITALISM? AN HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS**

Summary of Doctoral Dissertation
Humanitarian Sciences, History (O5 H)

Vilnius
2009

The doctoral dissertation was prepared at Vilnius University during 2004–2009

Scientific Supervisors:

2004–2006 Prof. Habil. Dr. Zenonas Norkus (Vilnius University, Social Sciences, Sociology – O5 S)

2006–2009 Assoc. Prof. Dr. Stanislovas Pamerneckis (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History – 05 H)

Counsellor

2006–2009 Prof. Habil. Dr. Zenonas Norkus (Vilnius University, Social Sciences, Sociology – O5 S)

The dissertation is being defended at the Council of Scientific Field of History at Vilnius University:

Chairman

Prof. Dr. Alfredas Bumblauskas (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History – 05 H)

Members:

Prof. Habil. Dr. Tamara Bairašauskaitė (Lithuanian Institute of History, Humanitarian Sciences, History – 05 H)

Prof. Dr. Šarūnas Liekis (Mykolas Romeris University, Humanitarian Sciences, History – 05 H)

Prof. Habil. Dr. Zenonas Norkus (Vilnius University, Social Sciences, Sociology – O5 S)

Assoc. Prof. Dr. Stanislovas Pamerneckis (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History – 05 H)

Opponents:

Prof. Habil. Dr. Edvardas Gudavičius (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History – 05 H)

Assoc. Prof. Dr. Antanas Kulakauskas (Mykolas Romeris University, Humanitarian Sciences, History – 05 H)

The dissertation will be defended at the public meeting of the Council of Scientific Field of History in the 330 auditorium of the Faculty of History of Vilnius University at 3 p. m. on 23 October 2009.

Address: Universiteto g. 7, LT – 01513 Vilnius, Lietuva

The summary of the doctoral dissertation was circulated on September __, 2009.

The doctoral dissertation is available at the Vilnius University Library

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Darius Žiemelis

**ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS SOCIALINĖ EKONOMINĖ RAIDA XVI-
XVIII AMŽIUJE: FEODALIZMAS AR PERIFERINIS KAPITALIZMAS?
ISTORIOGRAFINĖ ANALIZĖ**

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, istorija (O5 H)

Vilnius
2009

Disertacija rengta 2004–2009 metais Vilniaus universitete

Moksliniai vadovai:

2004–2006 metais prof. habil. dr. Zenonas Norkus (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – O5 S)

2006–2009 metais doc. dr. Stanislovas Pamerneckis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – O5 H)

Mokslinis konsultantas

2006–2009 metais prof. habil. dr. Zenonas Norkus (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – O5 S)

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Istorijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas

Prof. dr. Alfredas Bumblauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – O5 H)

Nariai:

Prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – O5 H)

Prof. dr. Šarūnas Liekis (Mykolo Romerio universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – O5 H)

Prof. habil. dr. Zenonas Norkus (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – O5 S)

Doc. dr. Stasys Pamerneckis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – O5 H)

Oponentai:

Prof. habil. dr. Edvardas Gudavičius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija - O5 H)

Doc. dr. Antanas Kulakauskas (Mykolo Romerio universitetas, humanitariniai mokslai, istorija - O5 H)

Disertacija bus ginama viešame Vilniaus universiteto Istorijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2009 m. spalio mėn. 23 d. 15 val. Istorijos fakulteto 330 aud.

Adresas: Universiteto g. 7, LT – 01513 Vilnius, Lietuva

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2009 m. rugsėjo mėn. _ d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje

**SOCIAL ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF THE TWO
NATIONS IN THE 16th TO 18th CENTURIES: FEUDALISM OR PERIPHERAL
CAPITALISM? AN HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS**

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Relevance of the Study

Over 19 years of independence, in Lithuanian historical research some significant changes, such like liberating from presupposed interpretations by Soviet ideology and incorporating to European historiography both by structure and topics, have taken place. On the other hand, a significant one-sidedness of the studies can be noted: social economic history, having actually been substantial in Lithuanian Soviet historiography, is now ignored. Along with the rejection of Marxism, the spectrum of agrarian and socio-economic problems are abandoned for vogue topics, although some of these historical topics are to be considered as crucial ones, though hindered by the limitations of Marxist methodology.

New theoretical approaches and leader concepts (e. g., J. Rüsén's ideas) generating certain historiographic and empirical research problems enabled impetus to agrarian and socio-economic research in Lithuania. One such new approach is the neo-Marxist capitalist world system theory (CWS), which was initiated by an American sociologist and historian Immanuel Wallerstein (b. 1930), having began his career researching the modern history of Africa as a branch of comparative historical sociology (CHS).

This theory has been formulated in opposition to Euro-centrism characterized by a belief in the endless linear progress of European civilization and discounting other non-European cultures. In Western social sciences I. Wallerstein's theory gained the utmost popularity and influence in the late 1970s and early 1980s. Although in Lithuania studying the CWS's theory has suffered a delay, it still may enable some qualitatively new impulses and elucidate new previously neither observed nor articulated points in Lithuanian socio-economic history. The main potency of the CWS's approach is ability to expand the historical thought to regional and global perspective in reply to the challenges facing social, political and geopolitical reality and to interpret history of every region in the historical context of local and world (meta)civilization.

In the context of present state of Lithuanian historiography the CWS's theory capacitates analysing the social economic history of the Republic of The Two Nations (RTN) in the 16th–

18th centuries from a global historical perspective; it also stimulates reforming the range of former and present global discussions on this subject, and contributes expanding multidisciplinary dialogue between history and the social sciences.

Substance of the Topic

The focus of this study is a new approach provided by the CWS's theory, suggesting a different view of the second serfdom in Central Eastern Europe. The topic problem is such: what was the second serfdom in Central Eastern Europe: re-feudalization in the Marxist sense or peripheral capitalism within the context of the CWS?

These definitions have been proposed by traditional Marxist (beginning with Frederick Engels) appellation of the second serfdom as the process of re-feudalization. Due to such conception, internal causes, i. e. conjunction of village and manor, have systematised economic structure and political development of Central Eastern Europe in the 16th–18th centuries. The I. Wallerstein's neo-Marxist theory of the CWS suggests treating the phenomenon of *the second serfdom* from the global perspective, describing it as an expression of peripheral capitalism in Central Eastern Europe.

Historiographically, the delayed (if compared with Western Europe) socio-economic development of the RTN and entire geographical area, i. e. Central Eastern Europe, is usually accepted as a self-explanatory concept: Central Eastern Europe just lags behind and therefore is always late in comparison with Western Europe. However, history has showed periods, when Western Europe was behind Egypt or Greece, and Northwest Europe stood behind Italy. As the examples of USA and Australia show, behindhand countries can become the avant-garde. Polish historian M. Małowist having amplified the ideas of previously mentioned I. Wallerstein, claims that Central Eastern Europe once had such an opportunity. This was the period between 1350 and 1492, when the plague epidemic of the mid-1300s has significantly evacuated the densely populated Western Europe but has touched Central Eastern Europe minutely, thus reducing the progressive West to the level of the backwards East. Then again, the victory of the Poles and Lithuanians against the German crusaders and Vytautas' short-lived power can be interpreted as another expression of this valuation. The victory at Tannenberg would not have been so momentous if the previous plague had not had halted the colonisation the East by German peasants.

I. Wallerstein's conception annihilates the concept of Central Eastern European lag as persistent and internally caused and suggests instead considering the history of these countries from a global perspective, thus becoming an important alternative to traditional Marxist approaches.

The Subject of the Investigation

The subject of this study is the interaction and thus elaborated propositions of the two following rivalling historiographic approaches evoked to analyse the economic development of the RTN in the 16th–18th centuries: the traditional Marxist conception emphasizing the role of internal causes, and the neo-Marxist CWS's theory heightening external factors.

The Aim of the Investigation

The topic aim of the study is to elucidate the different explanations offered by the CWS' theory and traditional Marxist methodologies on the social economic development of Central Eastern Europe in the 16th–18th centuries, as well as to execute a critical analysis of their assumptions and methodological traits and determine the kind of socio-economic relations of RTN in the determined period as either feudal serfdom or peripheral capitalism.

The Tasks of the Investigation

1. To reconstruct systematically and explicate the explanations for the delayed development and the second serfdom of Central Eastern Europe in the 16th–18th centuries in traditional (Marxist and non-Marxist) historiography;
2. By a detailed analysis of the CWS' theory to reveal definition and explication of the peripheral capitalism concept;
3. To compare the causality of the second serfdom in Central Eastern Europe including RTN according to I. Wallerstein's and earlier, mostly traditional Marxist conceptions;
4. To execute a comparative analysis of the Western European manor in the 11th–15th centuries and the structural development of Central Eastern Europe manor farms, particularly in RTN, in the 16th–18th centuries;

5. To determine the scope of the integration of the RTN's economy in the 16th–18th centuries with international trade as the main argument for the existence of peripheral capitalism in these countries, based on historiographical data.

Methods of the Investigation

The methodological basis of this study is a substantial conception of *comparative historical sociology*. Significantly, historical studies distinguished for this approach are still exceptive in Lithuania. Out of these, the works by Z. Norkus, S. Pivoras, and Z. Butkus are to be noted.

The CWS' theory turns to comparative due to the system's partition to geo-economical zones of the core, the semi-periphery and the periphery. Simultaneously, it is an analysis of geo-political and economical interaction of dissimilarly structuring CWS countries, as well as an analysis of their typologically distinguishing features.

The analyticity of the study distinguishes by choosing no meta-methodology for studying social economic history of 16th–18th century RTN out of the two chosen ones – CWS and traditional Marxist. Both conceptions are to be estimated by their operativity, not by some external criteria. Estimating by such ones would inevitably become normative, while it is not plausible to formulate any universal and imperative, i. e. normative, conception in the historiography of history. The only estimation criterion is the conception's (methodology's) operational efficiency. The concept of this depends on chosen criteria. In this study the efficiency of the conceptions is shown by revealing the subject of the study in utmost latitude and conceptuality, together with no perversion of the subject specifics.

For solving the tasks of the study such methods have been used: hermeneutic (text interpretation), comparative, historical comparative, and that of rational reconstruction.

The hermeneutic method has been used for revealing the actual meaning of I. Wallerstein's CWS's theory (part II.). Herewith, while attempting to systematically evaluate the problems of causality of *the delayed development* and *the second serfdom* of 16th–18th century Central Eastern Europe, having been revealed in Lithuanian traditional historiography, the method of rational reconstruction has been applied. This appliance, used for evaluating the endurance of the interpretations, is based on presumption, that a later view is a superior one for enabling critical evaluation of analysed conceptions (part I.). Thus, while the traditional conception has revealed some crucial points on referencing 16th–18th century Central Eastern European social and economic history, later CWS's theory articulates some significantly new angles.

The method of rational reconstruction has been used for evaluating the endurance of the CWS's theory as well. I. e., it was attempted to: 1) reconstruct the methodological traits and sources of the CWS' theory, 2) retrospectively reconstruct the development of the CWS's theory in the 16th–later 19th century by evoking I. Wallerstein's studies; 3) analytically review critics and reception of the CWS's theory (part II.).

Combining of rational reconstruction and historical comparative methods has been used to analyse CWS's and traditional Marxist historiography on the causality of 16th–18th century Central Eastern European social and economic development. Therefore a more efficient articulation of further research has been achieved (part III.).

The research, made in the previous part of the study, has led to a comparative analysis of structure and development tendencies in the Western European manor in the 11th–15th century and the Central Eastern Europe manor farms of the 16th–18th century, which has been executed by using the historical comparative method (part IV.).

The extent of RTN economic involvement into international trading in the 16th–18th centuries has been estimated by: 1) reconstructing the causative versions of international trade's influence for European countries in the 16th–18th centuries; 2) executing an analysis of RTN's foreign trade with the West. The similarities and distinctions of the structures and extents of Poland's and RTN's foreign trading with the West have been distinguished by using the comparative method. In case of absence of sufficient amount of statistical trading data, the comparative analysis of the mentioned countries enables to define a qualitative extent of their involvement in international trading (part V).

The Historiography, Sources and Literature of the Investigation

So far there has not appeared any analysis of RTN's social economic history in the 16th–18th centuries using both the CWS's and traditional Marxist conceptions. Thus it has been not possible to define some problematic historiography, constituting a certain substantial level for further research of the problem. However, in this study, chosen aims and methods, supposing both theoretical and problematic (i. e. historiographical in a broad sense) investigation's structure, necessitates on referencing the precedent researches on certain individual aspects. It should be noted, that in the context of the study's topics the historical studies, usually considered as historiography, are attributed to sources or / and to interpretative literature. In order to attribute precisely, this quotation of J. Rüsen, a German historian and historiography theoretician, has been invoked: "attributing a source depends on what I do aim to find out. The

aim depends on a raised question; disciplined questions are expletive phrasings of the problems". J. Rüsen claims, that in contradistinction to the 19th century, contemporary academic history possesses various strategies for finding and defining the facts; those ones enables some empirical answers to concerning questions. In consideration of J. Rüsen's ideas, as investigation's sources have been attributed those historical studies, which help reconstructing, e. g., different attitudes considering the causality of 16th–18th century's Central Eastern European social and economic development in CWS's and traditional Marxist historiography, economical structuring and development tendencies of the Western European manor in the 11th–15th centuries and the Central Eastern Europe manor farms (particularly in RTN) in the 16th–18th centuries, data on the extent of RTN economics' involvement in international trade in the 16th–18th centuries etc. As interpretative literature should preeminently be attributed those historical studies, which do show up the context of the investigated problem.

In the first part of the study it has been aimed to reconstruct and explicate the causal questions on *the delayed development* and *the second serfdom* of the 16th–18th century's Central Eastern Europe, being revealed in traditional historiography (Marxist and non-Marxist). The main question held was such: what contribution internal and external causes comparatively had to causal determination of phenomena of region studied? In order to solve the question, original works of both Marxist and non-Marxist historians, having either directly or indirectly debated the main arguments for *the delayed development* and *the second serfdom*, have been analysed.

For investigating the problem of the nascencial causes of *the delayed development* in Central Eastern Europe in the 16th–18th centuries, the most important researches have been those of J. Blum, W. Conze, Marxists M. Małowist, and R. Brenner, which have been attributed to sources of the study. Restriction to the mentioned authors is based on two causes. Firstly, the works of the authors are to be considered as the most representative instances of the concept of *the delayed development* in traditional historiography (*the delayed development* of the region has been caused by internal reasons; as an exception, enabling to problemise the reconstruction of the causes of *the delayed development*, the works by M. Małowist should be noted). Secondly, judging on the known researches, the later critics have partially just repeated these arguments without any corrections.

For investigating the conception of nascencial causes of the second serfdom by traditional Marxists the works of B. Zientara, W. Rusinski, S. Skazkin, and J. Topolski have been analysed as sources. The mentioned researchers had made the biggest contribution to the matter. Simultaneously, by these sources theoretical and methodological traits of the both Marxist and non-Marxist conceptions have been reconstructed.

In the first instance, for investigating the estimation of nascencial causes of the second serfdom by non-Marxist conception the studies by G. F. Knapp, F. Grosman, E. D. Domar, A. Kahan, R. Millward, etc., have been analysed. The mentioned works have been attributed to the sources of the study.

The conception of the genesis of manor farm economics in Lithuanian Marxist historiography has been reconstructed using the following sources: the works of J. Topolski, P. and B. Dunduliai, M. Jučas, L. Mulevičius, A. Tyla, E. Gudavičius, and J. Kiaupienė. Taking the works of K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Ochmański, V. Pičeta, D. Pochilevičius, E. Gudavičius, and A. Bumblauskas as sources, a differentiated valuation of the Wallach reform has been reconstructed.

The novelty of the first part of the study is shown by the following: 1) the executed analysis of the causal questions on *the delayed development* and *the second serfdom* of the 16th–18th century's Central Eastern Europe have summarized prolonged discussions on the matter, revealed in traditional historiography (Marxist and non-Marxist), and has brought the problem into relevance in the context of contemporary historiography; 2) simultaneously, the works on serfdom in GDL by Lithuanian historians have been incorporated into the sphere of international scientific dispute.

In the second part of the study, named “*The Conception of the Peripheral Capitalism in Immanuel Wallerstein's Theory of the Capitalist World System*“, as the most important sources on the CWS's theory the works of it's creator I. Wallerstein are to be noted. In order to articulate the traits and extend the nascencial context of the theory, as interpretative literature there have been invoked the works of the following scholars, distinguished on social and history sciences: R. Collins, W. L. Goldfrank, H. Wesseling, M. Burawoy, C. Lloyd, F. Braudel, T. R. Shannon, S. K. Sanderson, M. P. Šaulauskas.

The critics and the followings of the CWS's theory have been analysed to reveal the estimation of the theory. This interpretative literature can be grouped as follows: 1) the works by history sociologists (R. Brenner, S. J. Stern, A. G. Frank, D. Chirot, T. D. Hall, Ch. Chase-Dunn, P. Grimes, and J. R. Hall); 2) the works by sociologists (R. Collins and A. Bergesen); 3) the works by economists (D. C. North etc.). To the group of the CWS's theory evolvers belongs A. R. Denmark, P. K. Thomas, J. Mahoney, and S. Stranges, as well as previously mentioned T. R. Shannon, D. Chirot, T. D. Hall, Ch. Chase-Dunn, and P. Grimes, the studies of which have been analysed both like sources and interpretative literature. In these studies it can be noted, which certain elements of the CWS's theory's have made the influence on scientific community, and which ones remained uncultivated. The novelty of the second part of the study

has distinguished by the fact, that in Lithuanian historiography this study debuts on systematically and coherently presenting the CWS's theory and explaining the concept of the peripheral capitalism.

In the third part of the study, which has been named “*An Analysis of CWS's and Traditional Marxist Historiography on the Causality of the 16th–18th Century's Central Eastern European Socioeconomic Development*”, it has been attempted to determine the heuristic potential of the concept of the peripheral capitalism for researching Central Eastern European region; this has been done invoking controversial studies on this matter as sources. In this group, the works of one previously mentioned the most virile critics of I. Wallerstein, R. Brenner, are to be firstly noted. To this group the studies by J. Kochanowicz, J. Topolski, A. Mączak, H. Samsonowicz, A. Wyrobisz and P. Gunst, are to be attributed. For the first time in Lithuanian historiography a new solution for the inveterate problem of the interpretation of *the delayed development* in the RTN in the 16th–18th centuries has been proposed and substantiated; it also has been endeavored not only in local, but in global context as well to determine the relative contribution of both internal and external causes, due to which RTN has become a periphery of Western European economical and social life. Such approach enables avoiding an implicate assent to one context or the other, as, for instance, the CWS's approach proposes a global context, while traditional Marxist methodology – a local one.

The main sources, having been analysed in the fourth part, “*The Development Specifics of the Central Eastern Europe Manor Farms Economics in the 16th–18th Centuries in Comparison to the Western European Manor's Economics in the 11th–15th Centuries*”, are the studies, due to which the economical structure and development of the mentioned regions have been reconstructed by Marxist and neo-institutional economics approaches.

In the first chapter, in order to reconstruct the structure of the Western European manor's economics in the 11th–15th centuries by Marxist approach the studies of E. A. Kosminsky, a famous exponent of Soviet Marxist medievalistics school, have been analysed. To make a neo-institutional economics' approach, the works of the most distinguished exponents of this theory, D. C. North and R. P. Thomas, analysing the differential causes of economical development of various world regions, have been sounded.

In the first paragraph of the second chapter for reconstructing the Central Eastern Europe economics (RTN's in particular) in the 16th–18th centuries by Marxist approach the model of feudal economics performance by a noted Polish economics historian W. Kula has become essential.

In the second paragraph of the chapter historiography has been recommenced by elaboration and revelation of structural similarities and differences of the Western European manor's economics in the 11th–15th centuries and the Central Eastern European manor farms economics (particularly in RTN) in the 16th–18th centuries both by Marxist and neo-institutional economics approaches; for this aim the mentioned studies and interpretative literature by J. Topolski, A. Wyczański, P. Gorecki, K. Glamann, E. J. Hobsbawn, and S. Pamernickis have been analysed.

The fifth part of the study has been designated to empirical analysis; in this part historiographic data have been used to distinguish the extent of RTN economics involvement in international trade in the 16th–18th centuries.

This part of the study has been begun with an analysis of the causative versions of international trade's influence on European countries in the 16th–18th centuries; a question has been held: what influence had international trade had on social economic development of certain European regions in the 16th–18th centuries? This analysis has been executed in consideration to the significant studies of H. Wesseling, P. O'Brien, J. Adams, P. Gunst, K. Berrill, R. Nielsen, V. Barbour, J. E. Wills, C. Wilson, E. F. Heckscher, J. Sperling, M. Małowist, and G. Jensch.

In the second chapter of this part the analyses of of both continental trade development (V. 2. 1) and structure and extent of sea trade through the Sound (V. 2. 2) have been carried out in order to determine their proportions in Poland's foreign trade in general in the 16th–18th centuries. It has been reconstructed using the distinguished studies on economy history by J. Topolski, H. Samsonowicz, K. Kuklinska (V.2.1), as well as by A. Maćzak, M. Bogucka, H. Samsonowicz, and E. Cieślak (V. 2. 2). These studies have been chosen to be analysed due to their greatest amount of essential statistical data given by published the Saund's impost tables and Danish books of the Sound's impost.

The last chapters of this part have been focused on GDL's foreign trade with the West in the 16th–18th centuries and its comparison with Poland's foreign trade (the structure and extent of the Polish exports through the Sound in concrete). The analysis of GDL's foreign trade's structure, mechanisms and extent is based on trading trough Riga harbour. For the analysis exiguous (in comparison to the analysed Polish foreign trading data) trading statistical data, published in the studies of E. Dunsdorfs, G. Jensch, L. Truska and R. Jasas, V. Dorošenka, L. Żytkowicz, have been used. Some data on the topic have been obtained from the works of P. Šalčius, M. Jučas, A. Tyla, and S. Alexandrowicz. In order to reveal a broader context of the

topic, as interpretative literature the studies by some famous historians (e. g., W. Abel, J. T. Kotilain, L. R. Lewiter, J. K. Fedorowicz, and M. Bogucka) have been invoked.

There are to be noted some novelties of the executed investigation in the fifth part of the study. Firstly, there the data of Poland's foreign trade in the 16th–18th centuries and their interpretations by the mentioned Polish historians have been reviewed. Secondly, the executed analysis of the GDL's foreign trading through Riga harbour structure, mechanisms and extent in the same period appends to the research of the extent of RTN's economical involvement into international trade. The previously mentioned Polish historians in articulating RTN's economical involvement into foreign trade note the absence of jointed foreign trade system in the state of Poland and GDL; however, their researches have been limited to Poland's foreign trade. Furthermore, in none of the analysed works the structures and extents of both Poland's and GDL's foreign trading with the West have been compared. Such analysis has been carried out in this study; it has revealed the specificity of the compared subjects. And thirdly, foreign trading data of the two states have been interpreted anew in the context of the study's topic problem.

To typologize the material, explicate the investigation's methodological approaches, and to conceptualise the specifics of historical phenomenon, the meta-theoretical insights and methodological principles of I. Wallerstein, Z. Norkus and E. Gudavičius have been the most expedient ones.

The Novelty of the Investigation

Either in Lithuanian or in international historiography, this study is the first venture to execute an historiographic (in a broad sense) analysis of the RTN's social economic development in the 16th–18th centuries. In Lithuanian academic literature this study is the first to present the CWS's theory and also is the first essay to test it empirically using Lithuanian material. The study, grounded on direct theoretical concepts as well as on analysis of peculiar material, in the context of global history proposes a qualitatively new explanation of the RTN's social economic history in the 16th–18th centuries.

The Main Statements of the Study

1. Although the CWS's explanation of the social economic development of Central Eastern Europe (including the RTN) compared to the traditional Marxist historiographic

approach, shows this region's past not from the limited local perspective, but from a wider, global perspective, this explanation needs the addition of a critical synthesis of global and local contexts.

2. The critical analysis of *internal* and *external* causality of *the delayed development* of Central Eastern Europe in the 16th–18th centuries in both CWS and traditional Marxist historiographies enables stating, that the flourishing of manor farm economics, as the main feature of the second serfdom, has been caused by altogether of both internal and external causes.
3. The comparative analysis on structural and development tendencies of Western European manor's economics in the 11th–15th centuries and RTN manor farms in the 16th–18th centuries do not allow to name RTN manor farms, having been influenced by developing Western European capitalism, neither as a typical feudalism¹, nor as a typical capitalist enterprise economics, which differs from I. Wallerstein's concept. RTN's manor farming is an economy, based by landlord's absolute domination over peasantry, orientated to commodity production as a way of landlord's wealth cumulation.
4. The dominance of the manor/estate economic model oriented to the internal rather than foreign market in the RTN of the 16th–18th centuries demonstrates the low dependence of the agrarian sector of these countries on the conjunction of international trade, and that means that the CWS concept exaggerates the external influence exerted on the socio-economic development of these countries during the period under discussion.

Structure of the Dissertation

The dissertation consists of an introduction, five parts, a concluding chapter and the list of literature.

¹ As a typical feudal economy the manor of medieval Western Europe is to be attributed.

I. The Causality Problem of *the Delayed Development and the Second Serfdom* in Central Eastern Europe in the 16th–18th Centuries in Traditional Historiography

The first part of the study has been devoted to the evaluation of relative both internal and external causality of the regional phenomena of *the delayed development* and *the second serfdom*, having been declared in traditional Marxist and non-Marxist historiography. The evaluation has been based on comparison. In this part of the study it has been preferred to focus on Marxist historiography and internal combat among Marxists rather than on CWS, which is a neo-Marxist conception, thus altogether with other main non-Marxist conceptions is merely annotated. Both approaches have been profiled in order to determine the points of (dis)agreement; exceptional is the causality of *the delayed development* as being partially conterminous. The concept of genesis of manor farming in Lithuanian Marxist historiography has been reviewed separately. The investigation has resulted in definition of partially conterminous concept of causality by both conceptions. In both conceptions' historiographies it is declared that *the delayed development*, as well as *the second serfdom*, has been internally caused by nobility's social superiority, tenuous cities, lack of labour resources and numerous uncultivated agricultural areas. By traditional Marxist conceptions, the new Western European market has influenced these processes just minutely.

The first part of the study has been concluded with anticipation of a problem, discussed in the third part: has the serfdom indeed impeded the Central Eastern European economic progress, as most of the historians claim? This question has been impelled by the USA case. By common concept of traditional Marxist methodology, USA has stood significantly behind RTN, as USA contained slavery, while RTN – serfdom. However, for USA slavery has been not an obstacle, rather a possible necessity for progress. Thus an insularity of traditional Marxist approach for determinating the synchronous processes in global civilisation-historical contexts has been revealed. It has been declared, that an advantaged global-context methodology is in the need of. As such a one neo-Marxist I. Wallerstein's theory of CWS is proposed, as this theory endeavors to cause the past of a certain country not due to limited local perspective, but due to global phenomenon. It is stated, that a detailed CWS's review is to be carried out, enabling the elaboration of it's conceptual networks, thus determining the concept of peripheral capitalism. Afterwards this concept is to be used for investigating RTN's social economic history of the 16th–18th centuries invoking the analyses of CWS and traditional Marxist historiographies.

II. The Conception of the Peripheral Capitalism in Immanuel Wallerstein's Theory of the Capitalist World System

This part of the study has been given to a detailed review of the theory of CWS in order to reveal the conception of peripheral capitalism as the essential element of the theory. For this aim the following tasks had to be solved: 1) to clarify the methodological traits and sources of the CWS's theory; 2) to reconstruct retrospectively the development of the CWS in the 16th–late 19th centuries in the works of I. Wallerstein; 3) to discuss the critique and receipt of the CWS's theory. It has been revealed, that the subject of I. Wallerstein's study of CWS's theory is the origin and development of the capitalist world-system itself. CWS arose on the basis of the European world-economy during the *protracted* 16th century (1450–1640) and has been in existence ever since. CWS is an economic world based on capitalist production and division of labour, politically organized in the form of a union between sovereign and competing states. An especially important distinguishing feature of CWS is the differentiation into three economic zones: the core, the periphery and the semi-periphery (according to their role in the world division of labour).

The most important theoretical sources of CWS are dependency theory, F. Braudel's theory of history, K. Marx's theory of capitalism and the Marxist theory of imperialism. Because of the dominant significance of Marxist sources, CWS can be considered as neo-Marxist theory.

The development of the CWS's theory has three stages: 1) agrarian capitalism – the beginning of the CWS's theory; 2) mercantile capitalism – the outcome of the consolidation of the CWS's theory; 3) globalisation period of the CWS.

The critics of I. Wallerstein's theory of the CWS could be relatively differentiated in two groups – historians sociologists based on Marxism and sociologist also economists. The first group emphasises that the theory of CWS is deficient in empirical adequacy, ignores relationship between class structure and economical development, exaggerates the importance of market on the internal socio-economical development of countries and orientates toward economism. Sociologists and economists notice that the theory does not analyse explicitly the influence of institutions on the emergence of capitalism and institutional development of hierarchy of geo-economics zones.

Synthesis of global and regional contexts investigating socioeconomic reality of the past could give higher empirical adequacy of the CWS's theory. On the other hand the influence of the CWS's theory is confirmed by the further development of international political economy and radical renewal of cultural anthropology (not mentioning about historical sociology).

As the consummation of the second part of the study an explication of peripheral capitalism concept as the main element of the CWS's theory has been purveyed. The CWS's theory points out the usage of forced labour (*serfdom*) as the distinguishing feature of peripheral capitalism. To the periphery's political organisation may be characteristic a politically and militarily vulnerable statehood or either colonial or semi-colonial dependence. The peripheral capitalist class consists of slaveholders and squirearchy, which plantations and manor farms are capitalist enterprises manufacturing the production for to sell and export. In the global division of labour peripheral capitalism roles on stocking and agricultural producing the core-zone countries.

III. An Analysis of CWS's and Traditional Marxist Historiography on the Causality of the 16th–18th Century's Central Eastern European Socioeconomic Development

In this third part of the study by a comparative analysis it is endeavored to: 1) analyse scientific debates on *internal* and *external* causality of *the delayed development* of Central Eastern Europe in the 16th–18th centuries in a global context; 2) adduce the analysis of the premises and methodological contradictions of traditional Marxist and CWS conceptions residing in the debates; 3) to articulate new tasks of the study by the results of the analyses. It has been clarified, that the entanglements of comparing the two contradicting explanations come out of divergent interpretations of the nascencial causes of *the second serfdom*. Traditional Marxist historiography proposes internal socioeconomic reasons as crucial ones for appearance of *the second serfdom* in Central Eastern Europe, while CWS holds on to external causes, e. g. involvement into global labour division in periphery's role.

In this part of the study it has been heightened, that analysing the state of RTN by CWS conception reveals its problematics on determination of the international trade influence on the state's socio-economic development in the 16th–18th centuries. Numerous connections of the attitudes of I. Wallerstein and traditional Marxist ones have been noted. These two diverse conceptions mark out *the second serfdom* crucially influencing specific and dissimilar to Western Europe development of Central Eastern Europe since the 16th century; this led the articulation of *the second serfdom's* countries to a periphery of Western European economic and social life. The analysis has also revealed some reasons for treating *the second serfdom* as a feudalising process in traditional Marxist historiography. Such attribution has been caused by the methodology, which as a subject unit analysed a certain country or even a certain locality, e. g. a village, a manor, a farm, not expanding to some broader context. This attitude is

comparable to the statements in K. Marx's "The Capital": as a subject it is analysed an idealized national capitalist economy or a single capitalist enterprise. Meanwhile I. Wallerstein's CWS's theory took it from a global outlook, which enabled noting *the second serfdom* as a dawn of peripheral capitalism in Central Eastern Europe and, simultaneously, in RTN. However, in this part and in whole study it is maintained, that the research problem requires such analytical approach, which would relate the subject, i. e. Central Eastern European socio-economics, with not only a local, but a global context as well, thus avoiding an implicit preference of one of the contexts; e. g., CWS's theory presupposes global, while traditional Marxist methodology – local context.

This part has been concluded by the statement, that by CWS the Central Eastern European agrarian structure in the 16th–18th centuries significantly resembles Marxist approach on Western European *feudalism* in the 11th–15th centuries. However, to attribute RTN of the 16th–18th centuries as a substantially medieval feudalism it is not possible due to intensified influential contacts with capitalist Western Europe since the 16th century. I. e., in order to subsume the existence of either *peripheral capitalism* or some otherwise feudalism in RTN in the 16th–18th centuries, caused by a mediievally non-existent social context of CWS, further historical research is crucial. This aim is to be achieved by the following: 1) a comparative analysis of structure and development of the Western European manor's economics in the 11th–15th centuries and RTN's manor farm's economics in the 16th–18th centuries; 2) an analysis of the extent of RTN's economic involvement into international trading in the 16th–18th centuries.

IV. The Development Specifics of the Central Eastern Europe Manor Farms Economics in the 16th–18th Centuries in Comparison to the Western European Manor's Economics in the 11th–15th Centuries

The previously formulated new tasks presupposed the problems of this part of the study. In the first chapter the morphologies of Western European manor's economics in the 11th–15th centuries by Marxist and neo-institutional economic approaches have been reconstructed and explicated. The second chapter reveals the same of the Central East European countries in the 16th–18th centuries, and in RTN in particular. In the third chapter the main structural (dis)similarities of the mentioned economics are determined. As the investigation has revealed, a substantially medieval feudal (i. e. manor) economics is not comparable with that of RTN's. First of all, Western European manor as an economical and political unit (mini-state) has been based on implicit landlord-peasant trade, while manor farm system of Central Eastern Europe

was based on landlord's absolute domination over the peasantry. Furthermore, a manor farm has been only an economic unit, not a political one (such has been the Powiat as an autonomous territorial nobility corporation). Second of all, despite the fact that both analysed economics inherited common commodity production, their productions have been orientated differently. Western European manor has been foremost orientated to satisfying the landlord's kind needs, as price burden between manor centres and trade harbours was absent. However, due to price burden between home and foreign markets the RTN's manor farms have orientated to commodity production, which is to be attributed as a way of wealth cumulation. This, as distinct from I. Wallerstein's position, disables attributing RTN's manor farms as a capitalist enterprise. Similarly, it is to be noted that the CWS conception has overstressed external influencing to socio-economic development of RTN in the 16th–18th centuries, as predominance of autonomous, i. e. foremost related with home market, economic model of manor farms in RTN, and not and expansive exportation-orientated one, is to be noted.

V. The Problem of the Extent of RTN's Economical Involvement into International Trade in the 16th–18th centuries

This part of the study is further focused on the previously noted particularly problematic CWS appliance for researching the foreign trade influence on RTN's socio-economic development in the 16th–18th centuries. The explanations of international trading influence to the development of European countries in the same period, having been revealed in the first chapter, allowed specification of the extent of RTN's involvement into international trade in the following chapters. The absence of jointed foreign trade system in RTN induced refining the subject separately in Poland (chapter V. 2) and in GDL (chapters V. 3, V. 4).

The investigations resulted in declaring the fact of RTN's participation in international trading. Otherwise, the overestimation of external causality on RTN's socio-economic development has only been heightened. However, despite the close connections of RTN and foreign market in the 16th–18th centuries, RTN's agrarian dependence on foreign market has been barely minute. E. g., cereal export has been mostly determined by (un)productive harvest and not by market demands. Similarly, in the period only an insignificant part of RTN's agrarian production has been exported.

In conclusion of investigatory substance of the study it has been noted, that exportation of various production have neither changed serfdom's labour intercourse, nor transformed extensive production into intensive one; this determined the domination of routine manor farm

production technologies and immotivation to reinvest the profit into production modernisation. Finally, nobility's domination in state politics impeded the formation of citizenry and its elite, i. e. tradespeople institution. However, stable export of RTN's residual manor farm production to the Western markets may verily have reasoned the nascency of capitalism, though in a peripheral status (e. g., see peripheral capitalism concept description in part II).

The study is concluded with a statement, that previously mentioned comparative analysis of RTN's socio-economic developing in the 16th–18th centuries explanations in CWS and Marxist historiography altogether with an historical data analysis of Western European and RTN's economical models and RTN foreign trade indicates the domination of the feudal serfdom relationship in RTN's social economic development during the determined period; however, influential increase of peripheral feudalism elements cannot be declined. It is also stated, that in order to examine profoundly the domination causality and mechanisms of RTN's feudal serfdom relationship the further research on the state's home market is essential. The analysis of the mentioned topic is to be attributed as the prospect of further investigations on social economic development in the RTN in the 16th–18th centuries.

Publications on the Topic of the Dissertation

1. *Žiemelis D.* Immanuel Wallerstein's Theory of the Capitalist World-System // Lietuvos istorijos studijos. 2005, t. 16, p. 65–81 (Lithuanian; Summary in English).
2. *Žiemelis D.* Lithuania in the Central and Eastern Europe of the 16th–18th Centuries: „Feudal Reaction“ or Peripheral Capitalism? // Lietuvos istorijos studijos. 2006, t. 18, p. 51–68 (Lithuanian; Summary in English).

Information about the Candidate

Name, surname: Darius Žiemelis

Scientific Degree: Master of Arts

E-mail: DariusZiemelis@inbox.lt

Education:

1997–2001 – undergraduate studies in *philosophy* and fundamentals of *history* as a conterminous qualification at the Faculty of Humanities of the University of Vytautas the Great.

2001–2004 – postgraduate studies in *history* at the Faculty of History of Vilnius University.

Since the 1st of October 2004 – doctorate studies at the Department of History Theory and Cultural History, the Faculty of History of Vilnius University.

ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS SOCIALINĖ EKONOMINĖ RAIDA XVI-
XVIII AMŽIJE: FEODALIZMAS AR PERIFERINIS KAPITALIZMAS?
ISTORIOGRAFINĖ ANALIZĖ

DISERTACIJOS REZIUME

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas

Per 19 nepriklausomybės metų Lietuvos istoriniuose tyrimuose įvyko radikalių pokyčių: buvo išsivadauta iš sovietinės ideologijos primetamų interpretacijų ir Lietuvos istoriografija struktūriniu bei tematiniu požiūriu tapo europinės istoriografijos dalis. Kita vertus, ryškus tam tikras tyrinėjimų vienpusiškumas – ignoruojama socialinė ekonominė istorija, kuri buvo svarbi Lietuvos sovietinėje istoriografijoje. Atsisakius marksizmo buvo apleista visa agrarinės ir socialinės ekonominės istorijos problematika (dėl „madingesnių“ temų), nors šioje istorijoje būta realių reikšmę turinčių problemų, kurias giliau nagrinėti trukdė marksistinės metodologijos ribotumas.

Minėtos problematikos tyrimams Lietuvoje postūmį gali suteikti nauji teoriniai požiūriai ir „vadovaujančios idėjos“ (J. Rūsenas), generuojančios istoriografinio bei empirinio tyrimo problemas. Vienas iš jų – neomarksistinė *kapitalistinės pasaulio sistemos* (KPS; angl. *capitalist world-system*) teorija, kurios pradininkas yra garsiausias ir įtakingiausias JAV sociologas ir istorikas I. Wallersteinas (g. 1930), savo mokslinę karjerą pradėjęs naujausios Afrikos istorijos tyrimais. KPS yra viena iš lyginamosios istorinės sociologijos šakų.

Ši teorija sukurta oponuojant eurocentrizmui, tikinčiam nesibaigiančia (tiesine) europietiškosios civilizacijos pažanga ir nuvertinančiam kitas (neeuropines) kultūras. I. Wallersteino populiarumo ir įtakos Vakarų socialiniuose moksluose viršūnė – praėjusio amžiaus 8-ojo dešimtmečio antroji – 9-ojo dešimtmečio pirmoji pusė. Nors ir pavėluota pažintis su KPS teorija lietuvių socialinei ekonominei istorijai galėtų suteikti naujų kokybinių impulsų ir tokiu būdu išryškinti šios istorijos aspektus, kurie prieš tai negalėjo būti pastebėti ir artikuliuoti. Svarbiausias KPS priegigos pranašumas yra istorinio mąstymo horizonto praplėtimas regionine ir pasauline perspektyva, atsakant į besikeičiančios socialinės, politinės ir geopolitinės realybės iššūkius, naujai interpretuojant savo regiono praeitį lokaliniam bei pasauliniame (meta)civilizacijos istorijos kontekste.

Tad Lietuvos istorijos mokslo raidos kontekste KPS teorijos panaudojimas, pirma, leidžia į XVI–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos (ATR) socialinę ekonominę istoriją pažvelgti iš globalios istorijos perspektyvos bei įsisavinti pasaulinės diskusijos apie šį tyrimo objektą rezultatus, antra, prisideda prie tarpdisciplininio istorijos ir socialinių mokslų dialogo plėtros.

Tiriamosios problemos pagrindimas

Šio tyrimo problema kyla dėl naujo išeities taško, kurį pateikia KPS teorija, sugestijuojanti kitokią požiūrį į *antrąją baudžiavos laidą* Vidurio Rytų Europoje. Problema yra tokia: kas buvo *antroji baudžiavos laida* Vidurio Rytų Europoje – refeodalizacija marksistine prasme ar periferinis kapitalizmas KPS kontekste?

Tokią formuluotę lemia tai, jog tradicinėje marksistinėje istoriografijoje (pradedant F. Engelsu) *antrosios baudžiavos laidos* sąvoka buvo nusakomas refeodalizacijos procesas. Pagal šią sampratą, vidinės priežastys (kaimo ir dvaro santykiai) lėmė XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos socialinę ekonominę santvarką bei politinę raidą. I. Wallersteino neomarksistinė KPS teorija siūlo į *antrosios baudžiavos laidos* reiškinį žvelgti iš išorines priežastis pabrėžiančios pasaulinės perspektyvos ir laikyti jį periferinio kapitalizmo Vidurio Rytų Europoje apraiška.

ATR ir viso Vidurio Rytų Europos istorinio regiono socialinis ekonominis *atsilikimas* nuo Vakarų Europos istoriografijoje paprastai traktuojamas kaip savaimė suprantamas dalykas. Esame „atsilikę“ todėl, kad viską darėme vėliau nei Vakarų Europa. Tačiau buvo laikai, kai Vakarų Europa buvo labiau atsilikusi už Egiptą ar Graikiją, o Šiaurės Vakarų Europa buvo labiau „atsilikusi“ už Italiją. Kaip rodo JAV ir Australijos pavyzdžiai, „atsilikę“ kraštai gali tapti avangardiniais. Lenkų istoriko M. Małowisto ir jo idėjomis besiremiančio I. Wallersteino teigimu, tokią galimybę kažkada turėjo ir Vidurio Rytų Europa. Tai 1350–1492 m. laikotarpis, kai XIV a. vidurio maro pandemija, nusiaubusi tankiai apgyvendintą Vakarų Europą, tačiau beveik nepalietusi Vidurio Rytų Europos, tam tikram laikui sulygino pažangius Europos Vakarus su atsilikusiais Rytais. Kita vertus, lenkų ir lietuvių pergalė prieš kryžiuočius ir trumpalaikė Vytauto galybė šiame kontekste gali būti suprantamos kaip viena šio „sulyginimo“ apraiškų. Pergalė prie Žalgirio nebūtų buvusi tokia lemtinga, jeigu maro pandemija prieš tai jau nebūtų pristabdžiusi vokiečių valstiečių kolonizacinio judėjimo į Rytus.

I. Wallersteino neomarksistinė KPS koncepcija Vidurio Rytų Europos atsilikimo (kaip „chroniško“, nulemta vidinių priežasčių) tezė suproblemina, siūlo žvelgti į šių kraštų istoriją iš globalios perspektyvos, todėl tampa reikšminga alternatyva tradicinei marksistinei prieigai.

Tyrimo objektas

Tyrimo objektas yra XVI–XVIII a. ATR socialinę ekonominę raidą nagrinėjančios dvi konkuruojančios istoriografinės priegijos: vidines priežastis sureikšminanti tradicinė marksistinė koncepcija ir išorines priežastis pabrėžianti neomarksistinė KPS teorija bei šioje diskusijoje aptinkamų argumentų plėtojimas.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas yra išryškinti XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos (kartu ir ATR) socialinės ekonominės raidos skirtingus aiškinimus KPS teorijoje ir tradicinėje marksistinėje istoriografijoje, atlikti jų prielaidų bei metodologinių priešstatų kritinę analizę ir, remiantis šio tyrimo rezultatais bei istorijos mokslo duomenimis, nustatyti, kokie socialiniai ekonominiai santykiai vyravo XVI–XVIII a. ATR – feodalinio baudžiavinio ar periferinio kapitalizmo.

Šiam tikslui įgyvendinti sprendžiami šie uždaviniai:

1. sistemiškai rekonstruoti bei eksplikuoti XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos *atsilikimo* ir *antrosios baudžiavos laidos* priežasčių aiškinimus tradicinėje (marksistinėje ir nemarksistinėje) istoriografijoje;
2. remiantis detaliu KPS teorijos išnagrinėjimu išsiaiškinti, kaip joje apibrėžiamas ir aiškinamas periferinis kapitalizmas;
3. palyginti I. Wallersteino pateikiamą *antrosios baudžiavos laidos* Vidurio Rytų Europoje (kartu ir ATR) aiškinimą su ankstesnėmis jos interpretacijomis (ypač tradicinėje marksistinėje istoriografijoje);
4. atlikti Vakarų Europos XI–XV a. manoro ir Vidurio Rytų Europos (ypač ATR) XVI–XVIII a. palivarko ūkio struktūrų bei raidos tendencijų lyginamąją analizę;
5. remiantis istoriografijos duomenimis, nustatyti XVI–XVIII a. ATR ūkio išitraukimo į tarptautinę prekybą mastą kaip periferinio kapitalizmo egzistavimo šiose valstybėse svarbiausią argumentą.

Tyrimo metodas

Metodologinis šio tyrimo pagrindas yra bendroji *lyginamosios istorinės sociologijos* samprata. Lietuvoje ja pagrįsti istoriniai tyrinėjimai iki šiol tebėra išimtis. Iš jų paminėtini Z. Norkaus, S. Pivoro ir Z. Butkaus darbai.

Komparatyvistinį pobūdį KPS teorija įgyja dėl sistemos suskirstymo į branduolio, pusiau periferijos ir periferijos geoekonomines zonas. Kartu ji yra vienu metu skirtingas struktūrinės padėtis KPS užimančių šalių geopolitinės bei ekonominės sąveikos ir jų tipologinių skiriamųjų bruožų analizė.

Sprendžiant tyrimo uždavinius buvo naudojami šie metodai: hermeneutinis (tekstų interpretacijos), lyginamasis, istorinis lyginamasis ir racionaliosios rekonstrukcijos.

Hermeneutinis metodas buvo taikomas siekiant išsiaiškinti, ką iš tikrųjų I. Wallersteinas norėjo pasakyti KPS teorija (II darbo dalis). Siekiant sistemaiškai įvertinti XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos *atsilikimo* ir *antrosios baudžiavos laidos* priešasčių aiškinimų problemas tradicinėje istoriografijoje taikomas racionaliosios rekonstrukcijos metodas. Juo nustatoma aiškinimų išliekamoji vertė remiantis prielaida, kad tam tikras vėlesnis požiūris pateikia pranašesnę požiūrio tašką, leidžiantį kritiškai įvertinti nagrinėjamų sampratų privalumus ir trūkumus (I darbo dalis). Nors tradicinėje istoriografijoje vyraujanti XV–XVIII a. Vidurio Rytų Europos socialinės ekonominės istorijos raidos samprata yra pateikusi diskusijai reikšmingus orientyrus ir atramos taškus, visgi vėlesnė KPS samprata išryškina tam tikrus aspektus, kurie tradicinės istoriografijos nebuvo pastebėti.

Nustatant KPS teorijos išliekamąją vertę taip pat buvo naudojamas racionaliosios rekonstrukcijos metodas. Tai: 1) KPS teorijos metodologinių prielaidų ir šaltinių rekonstrukcija; 2) KPS raidos (XVI–XIX a. antroji pusė) retrospektyvi rekonstrukcija naudojant I. Wallersteino darbus; 3) KPS teorijos kritikos ir recepcijos analitinė apžvalga (II darbo dalis).

Derinant racionaliosios rekonstrukcijos ir istorinį lyginamąjį metodus analizuojami KPS ir tradicinės marksistinės istoriografijos XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos socialinės ekonominės raidos aiškinimai. Tai leidžia ryškiau sufokusuoti tolimesnius tyrimus (III darbo dalis).

XI–XV a. Vakarų Europos manoro ir XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos (ypač ATR) palivarko ūkio struktūrų ir raidos tendencijų lyginamoji analizė, kurią nurodė trečiojoje dalyje atliktas Vidurio Rytų Europos XVI–XVIII a. socialinės ekonominės raidos aiškinimų KPS koncepcijoje ir tradicinėje marksistinėje istoriografijoje tyrimas, atliekama istoriniu lyginamuoju metodu (IV darbo dalis).

XVI–XVIII a. ATR ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastas nustatomas atliekant: 1) tarptautinės prekybos įtakos XVI–XVIII a. Europos šalių raidai aiškinimo versijų rekonstrukciją; 2) prekybos duomenų, liečiančių ATR užsienio prekybą su Vakarais, analizę. XVI–XVIII a. Lenkijos ir LDK užsienio prekybos su Vakarais struktūrų bei mastų panašumai ir skirtumai išryškinami naudojantis lyginamuoju metodu. Šių šalių lyginamoji analizė leidžia

nustatyti (nesant pakankamai prekybos statistinių duomenų) kokybinį jų įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą (V darbo dalis).

Tyrimo istoriografija, šaltiniai ir literatūra

XVI–XVIII a. ATR socialinės ekonominės istorijos KPS ir tradicinės marksistinės koncepcijų požiūriu analizės iki šiol nebuvo. Tai reiškia, jog negalime kalbėti apie istoriografiją, sudarančią problemos ištirtumo tam tikrą lygį, kuris būtų pakankamas pagrindas problemos tyrimui plėtoti. Tačiau pasirinktas darbo tikslas ir tyrimo metodas, suponuojantis tiek teorinę, tiek problemine (t. y. istoriografinę plačiąja prasme) tyrimo struktūrą, reikalauja remtis jau atliktais ir mūsų problematikos lauką įeinančių pavienių aspektų tyrimais. Atkreiptinas dėmesys, kad disertacijos problemos kontekste istorikų darbai (kuriuos įprasta laikyti istoriografija), atsižvelgiant į tyrimo uždavinius, traktuojami kaip šaltiniai ir / arba kaip interpretacinė literatūra. Kurie tyrimai disertacijoje priskiriami šaltiniams, o kurie interpretacinei literatūrai? Remiamasi vokiečių istoriko ir istoriografijos teoretiko J. Rūseno mintimi, jog tai, „kas yra šaltinis, priklauso nuo to, ką aš noriu žinoti. Ką aš noriu žinoti, priklauso nuo mano keliamo klausimo; metodiški klausimai yra eksplicitinės problemų formuluotės“. Jis teigia, kad kitaip nei XIX a., šiandienos istorijos mokslas turi įvairias faktų radimo ir jų nustatymo strategijas, kurios leidžia empiriškai atsakyti į rūpimus klausimus. Atsižvelgdami į J. Rūseno mintis, tyrimo šaltiniais laikome tuos istorikų tyrimus, kurių pagalba galima rekonstruoti, pvz., XVI–XVIII a. ATR socialinės ekonominės raidos skirtingus vertinimus KPS koncepcijoje ir tradicinėje marksistinėje istoriografijoje, Vakarų Europos XI–XV a. manoro ir Vidurio Rytų Europos (ypač ATR) XVI–XVIII a. palivarko ūkio struktūrų bei raidos tendencijas, duomenis apie XVI–XVIII a. ATR ūkio įsitraukimą į tarptautinę prekybą ir t. t. Interpretacine literatūra laikytini tie istorikų darbai, kurie išryškina tiriamosios problemos kontekstą.

Pirmojoje darbo dalyje siekiama rekonstruoti bei eksplikuoti XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos *atsilikimo* ir *antrosios baudžiosios laidos* priešasčių problemas tradicinėje (marksistinėje ir nemarksistinėje) istoriografijoje keliant klausimą: koks buvo lyginamasis vidinių ir išorinių priešasčių „indėlis“ į tiriamo regiono reiškinų priežastinę determinaciją? Tam buvo pasitelkiami diskusijoje tiesiogiai ir netiesiogiai dalyvavusių nemarksistinės ir marksistinės prieigų tyrinėtojų originalūs darbai, formavę pagrindinius diskusijos dėl *atsilikimo* ir *antrosios baudžiosios laidos* argumentus.

Tiriant XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos *atsilikimo* priešasčių problemą reikšmingiausi buvo J. Blumo, W. Conzės ir marksistų M. Małowisto, R. Brennerio tyrimai, kurie šioje dalyje

laikytini šaltiniai. Apsiribojimą šiais tyrinėtojais pateisina du dalykai. Pirma, jų tyrimai laikytini reprezentatyviausiais *atsilikimo* sampratos (tiriama regiono *atsilikimą* nulėmė vidinės priežastys) pavyzdžiais tradicinėje istoriografijoje (išimtis – M. Małowisto darbai, kurie leidžia suproblemiti *atsilikimo* priežasčių rekonstravimą). Antra, sprendžiant iš mums žinomų tyrinėjimų, išdėstyti argumentai vėlesnių kritikų buvo iš dalies tik pakartojami jų nekoreguojant.

Tirdami, kaip *antrosios baudžiavos laidos* atsiradimo priežastis vertino tradicinę marksistinę koncepcija, kaip šaltinius pasitelkėme marksistų B. Zientaros, W. Rusinskio, S. Skazkino, J. Topolskio darbus. Šie tyrinėtojai daugiausiai svarstė *antrosios baudžiavos laidos* atsiradimo priežastis ir taip labiausiai prisidėjo prie antrosios dalies skyriaus „*Antrosios baudžiavos laidos*“ *genezė marksistinėje istoriografijoje* architektonikos. Naudododamiesi šiais šaltiniais, rekonstruome marksistinių ir nemarksistinių koncepcijų, polemizuojančių dėl *antrosios baudžiavos laidos* atsiradimo priežasčių, teorines bei metodologines prielaidas.

Tirdami, kaip *antrosios baudžiavos laidos* atsiradimo priežastis vertino nemarksistinę koncepcija, visų pirma analizavome nemarksistų G. F. Knappo, F. Grosmano, E. D. Domaro, A. Kahano, R. Millwardo bei kitų darbus. Šių tyrinėtojų darbai šioje dalyje taip pat priskiriami šaltiniams.

Lažinio palivarkinio ūkio Lietuvoje genezės samprata marksistinėje istoriografijoje rekonstruojama naudojant šiuos šaltinius: J. Topolskio, P. ir B. Dundulių, M. Jučo, L. Mulevičiaus, A. Tylos, E. Gudavičiaus, J. Kiaupienės veikalus. Naudodamiesi K. Jablonskio, J. Jurginio, J. Ochmańskio, V. Pičetos, D. Pochilevičiaus, E. Gudavičiaus, A. Bumblausko darbais rekonstruome diferencijuotą Valakų reformos vertinimą. Toks vertinimas atsirado dėl pasirinktų skirtingų vertinimo kriterijų bei kontekstų, kurie detaliau (kartu su minėtais tyrimais) aptariami pirmosios dalies 4 skyriuje.

Pirmosios dalies naujumą rodo tai, kad: 1) atlikta XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos *atsilikimo* ir *antrosios baudžiavos laidos* priežasčių problemos analizė apibendrina ilgametės polemikos dėl tiriamo regiono reiškinių tradicinėje (marksistinėje ir nemarksistinėje) istoriografijoje rezultatus bei suaktualina šią problemą nūdienos istoriografijos kontekste; 2) į tarptautinės mokslinės polemikos kontekstą įtraukiami ir lietuvių istorikų darbai apie baudžiavą LDK.

Antroje dalyje *Periferinio kapitalizmo koncepcija Immanuelio Wallersteino kapitalistinės pasaulio sistemos teorijoje* aptariant KPS teoriją pagrindiniais šaltiniais laikytini jos kūrėjo I. Wallersteino veikalai. Siekiant labiau išryškinti KPS teorijos ištakas ir jos platesnį atsiradimo kontekstą naudojama interpretacinė literatūra: socialinių bei istorijos mokslų žymių tyrinėtojų

R. Collinso, W. L. Goldfranko, H. Wesselingo, M. Burawoy, C. Lloyd, F. Braudelio, T. R. Shannono, S. K. Sandersono, M. P. Šaulausko darbai.

Aiškindamiesi, kaip tyrinėtojai vertino I. Wallersteino pasiūlytą naująją teoriją, analitiškai apžvelgėme jos kritikų ir recipuotojų rezultatus. Šią interpretacinę literatūrą galima suskirstyti į: 1) istorijos sociologų (R. Brennerio, S. J. Sterno, A. G. Franko, D. Chiroto, T. D. Hallo, Ch. Chase-Dunno, P. Grimeso, J. R. Hallo); 2) sociologų (R. Collinso, A. Bergeseno); 3) ekonomistų (D. C. Northo ir kitų). KPS idėjas plėtojusių darbų grupei priklauso jau minėti T. R. Shannono, D. Chiroto, T. D. Hallo, Ch. Chase-Dunno, P. Grimeso tyrimai ir A. R. Denemarko, P. K. Thomaso, J. Mahoney, S. Stranges darbai, kurie naudoti ir kaip šaltiniai, ir kaip interpretacinė literatūra. Juose matyti, kokie KPS teorijos elementai padarė įtaką mokslo bendruomenei, o kurie liko nepastebėti. Antrosios dalies naujumas yra tas, kad pirmą kartą Lietuvos mokslinėje literatūroje nuosekliai ir sistemingai pristatoma KPS teorija bei aiškinama periferinio kapitalizmo koncepcija.

Trečiojoje dalyje *KPS ir tradicinės marksistinės istoriografijos XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos socialinės ekonominės raidos aiškinimų analizė*, siekiant nustatyti periferinio kapitalizmo koncepcijos euristinį potencialą Vidurio Rytų Europos regiono tyrimo atveju, kaip šaltiniai pasitelkiami kontroversiški šios koncepcijos atžvilgiu tyrimai. Iš jų pirmiausia nurodytini jau minėto vieno griežčiausių I. Wallersteino kritikų – R. Brennerio darbai, taip pat J. Kochanowicziaus, J. Topolskio, A. Mączako, H. Samsonowicziaus, A. Wyrobisziaus, P. Gunsto tyrimai. Pirmą kartą Lietuvos istoriografijoje yra pasiūlytas ir pagrįstas naujas sprendimas įsisenėjusiai ATR XVI–XVIII a. *atsilikimo* interpretacijos problemai: koks buvo vidinių ir išorinių priežasčių lyginamasis „indėlis“ pasauliniame kontekste, lėmęs šios valstybės tapimą Vakarų Europos ekonominio ir visuomeninio gyvenimo periferija? Reiškiamas požiūris, kad šiai problemai nagrinėti reikalinga tokia analizės prieiga, kuri tiriamąjį objektą (ATR XVI–XVIII a. socialinę ekonominę raidą) susietų ne tik su lokaliu, bet ir su pasauliniu kontekstu. Tai leistų išvengti besąlygiško pritarimo vienam ar kitam kontekstui (pvz., KPS teorijos prieiga preferuoja pasaulinį, o tradicinė marksistinė metodologija – lokalinį kontekstą).

Ketvirtosios dalies *Vidurio Rytų Europos XVI–XVIII a. palivarko ūkio raidos specifika lyginant su Vakarų Europos XI–XV a. manoro ūkio struktūros ir raidos bruožais* pagrindiniai šaltiniai yra tyrinėtojų darbai, leidžiantys rekonstruoti minėtų regionų ūkių struktūrą bei raidos bruožus marksistiniu ir neoinstitucionalistiniu požiūriu.

Pirmame skyriuje rekonstruojant Vakarų Europos XI–XV a. manoro ūkio struktūrą marksistiniu požiūriu pasitelkiama žymaus buvusios Sovietų Sąjungos marksistinės medievistikos mokyklos atstovo istoriko E. A. Kosminskio tyrimai, o neoinstitucionalistiniu

požiūriu – amerikiečių ekonomistų, vadinamosios naujosios institucionalinės ūkio istorijos žymiausių atstovų D. C. Northo bei R. P. Thomaso darbai, analizuojantys įvairių pasaulio regionų ūkinės raidos skirtumų priežastis.

Antrojo skyriaus pirmame poskyryje rekonstruojant XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos šalių (ypač ATR) ūkio struktūrą marksistiniu požiūriu remiamasi vieno žymiausių Lenkijos ekonomikos istorijos specialistų W. Kulos feodalinės ekonomikos funkcionavimo modeliu.

Antrame poskyryje remiantis minėtais tyrimais bei interpretacine literatūra (J. Topolskis, A. Wyczańskis, P. Goreckis, K. Glamannas, E. J. Hobsbawnas, S. Pamerneckis) pirmą kartą istoriografijoje yra detalizuojami, plėtojami Vakarų Europos XI–XV a. manoro bei XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos (ypač ATR) palivarko struktūriniai panašumai ir skirtumai tiek marksistiniu, tiek neoinstitucionalistiniu požiūriu.

Penktojoje, empirinei analizei skirtoje, dalyje siekiant nustatyti XVI–XVIII a. ATR ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą naudojami istoriografijos duomenys.

Ši dalis pradedama tarptautinės prekybos įtakos XVI–XVIII a. Europos šalių raidai aiškinimo versijų analize klausiant: kokią įtaką tarptautinė prekyba darė XVI–XVIII a. Europos regionų socialinei ekonominei raidai? Remiamasi žymių tyrinėtojų H. Wesselingo, P. O' Brieno, J. Adamso, P. Gunsto, K. Berrillo, R. Nielseno, V. Barbouras, J. E. Willso, C. Wilsono, E. F. Heckscherio, J. Sperlingo, M. Małowisto, G. Jenscho atliktais tyrimais.

Šios dalies antrame skyriuje siekiant išsiaiškinti, kokią dalį Lenkijos XVI–XVIII a. bendroje užsienio prekyboje sudarė žemyninė bei jūros prekyba, atliekama tiek žemyninės prekybos raidos bruožų, tiek jūros prekybos per Zundo sąsiaurį struktūros bei masto analizė. Žemyninės prekybos raidos bruožai rekonstruojami remiantis J. Topolskio, H. Samsonowicziaus, K. Kuklinskos tyrimais. Kitame šio skyriaus poskyryje aptariant šios šalies XVI–XVIII a. jūros prekybos per Zundo sąsiaurį struktūrą ir mastą remiasi žymiausių Lenkijos prekybos istorijos specialistų A. Mączako, M. Boguckos, H. Samsonowicziaus bei E. Cieślako tyrimais. Jie nagrinėjamu klausimu pateikia, remiantis publikuotomis Zundo muito lentelėmis bei Danijos Zundo muito knygomis, daugiausia būtinų statistinių duomenų.

Paskutiniai šios dalies skyriai skirti LDK XVI–XVIII a. užsienio prekybai su Vakarais ir jos lyginimui su Lenkijos užsienio prekyba (Lenkijos eksporto per Zundo sąsiaurį struktūra bei mastu). LDK XVI–XVIII a. užsienio prekybos su Vakarais struktūros, mechanizmo bei masto analizė remiasi prekybos per Rygos uostą atveju. Tam naudojami itin negausūs (palyginti su duomenimis apie Lenkijos užsienio prekybą) prekybos statistiniai duomenys, pateikti E. Dunsdorfso, G. Jenscho, L. Truskos ir R. Jaso, V. Dorošenkos, L. Żytkowicziaus tyrimuose. Duomenų šia tema esama ir P. Šalčiaus, M. Jučo, A. Tylos, S. Alexandrowicziaus darbuose.

Šios prekybos platesniam kontekstui išryškinti kaip interpretacinė literatūra naudoti istorikų W. Abelio, J. T. Kotilaino, L. R. Lewiterio, J. K. Fedorowicziaus, M. Boguckos tyrinėjimai. Penktojoje dalyje atlikto tyrimo naujumas ryškus keliais aspektais. Pirma, apibendrinami minėtų lenkų istorikų pateikti Lenkijos XVI–XVIII a. užsienio prekybos duomenys bei jų interpretacijos. Antra, atlikta LDK XVI–XVIII a. užsienio prekybos su Vakarais struktūros, mechanizmo bei masto per Rygos uostą analizė pildo ATR ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą masto tyrimą. Iki šiol minėti lenkų istorikai, kalbėdami apie XVI–XVIII a. ATR ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą, nors ir pažymėjo, jog nebuvo bendros Lenkijos-Lietuvos valstybės užsienio prekybos sistemos, bet apsiribojo tik Lenkijos atveju tyrimu. Be to, nė vieno darbe nagrinėjamo tyrinėtojo tekstuose nėra lyginami Lenkijos ir LDK užsienio prekybos su Vakarais struktūra bei mastai. Atlikta minėtų šalių užsienio prekybos su Vakarais struktūrų bei mastų lyginamoji analizė parodo lyginamų objektų specifiką. Trečia, tiek Lenkijos, tiek LDK užsienio prekybos duomenys naujai interpretuojami disertacijos problemos kontekste.

Tipologizuoti šio tyrimo medžiagą, paaiškinti tyrimo metodologines prieigas, konceptualizuoti istorinio reiškinių specifiką labiausiai padėjo I. Wallersteino, Z. Norkaus ir E. Gudavičiaus metateorinės išvalgos bei metodologiniai principai.

Disertacijos mokslinis naujumas ir ginamieji teiginiai

Šis darbas yra pirmasis mėginimas Lietuvos ir tarptautinėje istoriografijoje atlikti *ATR XVI–XVIII a. socialinės ekonominės raidos* istoriografinę (plačiąja prasme) analizę. Pirmą kartą Lietuvos mokslinėje literatūroje nuosekliai ir sistemingai pristatoma KPS teorija ir mėginama ją empiriškai tikrinti panaudojant lietuvišką medžiagą. Pateikiamas kokybiškai naujas *ATR XVI–XVIII a. socialinės ekonominės istorijos* aiškinimas globalios istorijos kontekste, grįstas tiek aiškiais teorinėmis prielaidomis, tiek konkrečios medžiagos analize.

Disertacijoje ginami šie teiginiai:

1. Nors Vidurio Rytų Europos (kartu ir ATR) socialinės ekonominės raidos aiškinimas KPS koncepcijoje, palyginti su tradicinės marksistinės istoriografijos samprata, atskleidžia šio regiono praeitį ne iš ribotos vietinės, o iš daug platesnės – globalios perspektyvos, jį būtina kritiškai papildyti pasaulinio ir lokalinio kontekstų sinteze.
2. Vidurio Rytų Europos XVI–XVIII a. socialinės ekonominės raidos aiškinimų KPS koncepcijoje ir tradicinėje marksistinėje istoriografijoje kritinė analizė leidžia teigti, kad

antrosios baudžiavos laidos esminį bruožą – palivarko ūkio suklestėjimą šiame regione minimu laikotarpiu nulėmė ne vien išorinės ar vidinės priežastys, bet jų visuma.

3. XVI–XVIII a. ATR palivarko ir XI–XIV a. Vakarų Europos manoro ūkio struktūrų bei raidos tendencijų lyginamoji analizė neleidžia XVI–XVIII a. ATR palivarko ūkio, paveikto Vakarų Europos besivystančių kapitalistinių santykių, traktuoti nei kaip tipiško feodalinio ūkio², nei kaip tipiškos kapitalistinės įmonės (kitaip nei teigė I. Wallersteinas). XVI–XVIII a. ATR palivarkas – tai pono absoliučiu dominavimu valstiečių atžvilgiu paremtas ūkis, orientuotas į prekinės produkcijos gamybą, kaip vieną iš pono kapitalo kaupimo formų.
4. Į vidaus, o ne užsienio rinką orientuoto palivarko ūkio modelio vyravimas XVI–XVIII a. ATR rodo menką šių valstybių žemės ūkio sektoriaus priklausomybę nuo tarptautinės rinkos konjunktūros, o tai reiškia, kad KPS koncepcija pernelyg sureikšmina išorinę įtaką šių valstybių ekonominei socialinei raidai minimu laikotarpiu.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, penkios dalys, išvados, naudotų schemų, lentelių bei literatūros sąrašai.

Pirmoji disertacijos dalis skirta įvertinti vidinių ir išorinių priežasčių lyginamąjį „indėlį“ tiriamo regiono reiškiniams (*atsilikimui* ir *antrosios baudžiavos laidai*) nemarksistinėje ir marksistinėje istoriografijoje. Šių istoriografijų perskyra remiasi palyginimo strategija. Šioje dalyje labiau susitelkta ties marksistine istoriografija (tiksliau – vidiniu marksistų ginču), nes KPS teorija yra neomarksistinė, o pagrindinės nemarksistinės koncepcijos bei jų kritika tik išryškinamos. Marksistinis ir nemarksistinis požiūris yra profiliuojamas (išskyrus XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos atsilikimo priežasčių nagrinėjimą, kur aiškinimai iš dalies sutampa) siekiant nustatyti, dėl ko jie sutaria arba ne. Atskirai aptariama lažinio palivarkinio ūkio genezės Lietuvoje marksistinės istoriografijos samprata.

Antrojoje dalyje detalai aptariama KPS teorija. Jai skiriama daug dėmesio, nes: 1) KPS teorija yra šio istorinio tyrimo išeities taškas; 2) ji yra marksistinės prieigos alternatyva; 3) leidžia išsiaiškinti, kaip I. Wallersteinas apibrėžia periferinio kapitalizmo koncepciją – esminį KPS teorijos komponentą.

Lyginamajai analizei skirtoje trečiojoje dalyje siekiama: 1) tirti mokslinę diskusiją dėl XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos atsilikimo pasauliniame kontekste *vidinių* ir *išorinių* priežasčių;

² Tipišku feodaliniu ūkiu laikytinas viduramžių Vakarų Europos manoras.

2) pateikti šioje diskusijoje slypinčių tradicinės marksistinės ir KPS koncepcijos prielaidų bei metodologinių priešstatų analizę; 3) remiantis atliktų tyrimų rezultatais suformuluoti naujus uždavinius.

Ketvirtosios dalies problematika kyla iš ankstesnėje dalyje suformuluoto teiginio, kad KPS koncepcijoje XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos agrarinė santvarka daug kuo panaši į tai, ką XI–XV a. Vakarų Europoje marksistai vadina „feodalizmu“ (turima omenyje agrarinė santvarka, o ne politinis „antstatas“). Norint atsakyti į klausimą, ar XVI–XVIII a. ATR egzistavo *periferinis kapitalizmas* (arba „kitoks“ feodalizmas), nulemtas pasikeitusio visuomeninio konteksto – KPS, kurio XI–XV a. Vakarų Europoje nebuvo, atliekama XI–XV a. Vakarų Europos manoro ūkio ir XVI–XVIII a. ATR palivarko ūkio struktūrų bei raidos bruožų lyginamoji analizė.

Penktojoje dalyje dėmesys sutelkiamas į probleminę KPS koncepcijos vietą – tarptautinių mainų įtaką ATR XVI–XVIII a. socialinei ekonominei raidai, identifikuotą trečiojoje bei ketvirtojoje dalyje. Išsiaiškinus tarptautinės prekybos įtakos XVI–XVIII a. Europos šalių raidai aiškinimo versijas, siekiama detaliau nustatyti ATR ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą minimu laikotarpiu. Bendros ATR užsienio prekybos sistemos nebuvimas verčia atskirai gilintis į Lenkijos ir LDK ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastus.

Tyrimas apibendrinamas bei tolimesnės jo perspektyvos pateikiamos *Išvadoje*.

IŠVADOS

1. Tradicinės marksistinės istoriografijos ir KPS XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos socialinės ekonominės raidos aiškinimų analizė leidžia konstatuoti, kad, tradicinės marksistinės istoriografijos požiūriu, XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos *antrosios baudžiavos laidos* ir *atsilikimo* priežastys buvo vidinės: nevienodas socialinių jėgų santykis bajorijos naudai, miestų silpnumas, darbo jėgos stygius, dideli nedirbami žemės plotai. Nauja Vakarų Europos ūkio konjunktūra čia suvaidino tik antraeilį vaidmenį.
2. KPS požiūriu, pagrindinės XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos atsilikimo priežastys buvo išorinės – įsitraukimas į pasaulinį darbo pasidalijimą periferijos statusu. *Antroji baudžiavos laida* Vidurio Rytų Europos regione buvo periferinio kapitalizmo apraiška. Nors daugelis XVI–XVIII a. Vidurio Rytų Europos agrarinės santvarkos bruožų primena XI–XV a. Vakarų Europos feodalizmą tradicine marksistine prasme, dėl pasikeitusio tarptautinio konteksto (KPS, kurio nebuvo XI–XV a. Vakarų Europoje) šio regiono socialinė ekonominė sistema įgijo kitoki – periferinio kapitalizmo – pavidalą.
3. Skiriamasis periferinio kapitalizmo KPS teorijos prasme bruožas yra priverstinio (vergų, baudžiauninkų) darbo naudojimas. Periferijos politinei organizacijai gali būti būdinga: politiniu ir kariniu požiūriu silpnas valstybingumas arba kolonijinė ir pusiau kolonijinė priklausomybė. Periferijos kapitalistinę klasę sudaro vergvaldžiai ir žemvaldžiai, kurių plantacijos ir palivarkai yra kapitalistinės įmonės, gaminančios produkciją pardavimui bei eksportui. Periferiniam kapitalizmui pasauliniame darbo pasidalijime tenka žaliavų gavybos ir žemės ūkio produkcijos tiekimo branduolio zonos valstybėms vaidmuo.
4. Minėtų koncepcijų palyginimas anticipavo pirmą kartą istoriografijoje atlikti XI–XV a. Vakarų Europos manoro ir XVI–XVIII a. ATR palivarko ūkio struktūrų bei raidos tendencijų lyginamąją analizę. Ji rodo, kad kalbėti apie iš esmės viduramžių reiškinių – feodalinį (manoro) ūkį – ATR XVI–XVIII a. negalime. Pirma, Vakarų Europos manoro ūkio sistema, kaip ekonominis bei politinis vienetas (minivalstybė), buvo pagrįsta implicitine pono ir valstiečio mainų sutartimi. ATR palivarkas buvo ne politinis, o tik ūkinis vienetas, pagrįstas pono absoliučiu dominavimu valstiečių atžvilgiu. Antra, nors ir XI–XV a. Vakarų Europos manoro ūkis, ir XVI–XVIII a. ATR palivarko ūkis plėtojo paprastąją prekinę gamybą, tačiau skyrėsi jos orientacija. XI–XV a. Vakarų Europos manoro ūkis, nesant kainų žirklių tarp manoro centrų ir prekybos uostų, buvo orientuotas pirmiausia į pono natūrinius poreikius. XVI–XVIII a. ATR palivarko ūkio gamybos paskirtis dėl kainų žirklių tarp vidaus ir užsienio rinkų buvo prekinės produkcijos

gamyba, kuri visgi kvalifikuotina kaip vienas iš turto kaupimo būdų. Pastarasis bruožas neleidžia XVI–XVIII a. ATR palivarko ūkio traktuoti kaip kapitalistinės įmonės (kitai nei teigė I. Wallersteinas).

5. Atliktas Lenkijos-Lietuvos XVI–XVIII a. užsienio prekybos struktūros bei masto tyrimas leidžia pagrįstai konstatuoti šių valstybių ūkių išitraukimo į tarptautinę rinką faktą. Tarptautinė prekyba ypač skatino arčiausiai prekybos kelių ir uostų esančių palivarkų augimą, kurie visgi nelėmė viso krašto ūkinės raidos. Priešingai nei teigė KPS koncepcija, Lenkijos-Lietuvos valstybėse vyravo ne ekspansyvūs (orientuoti į eksportą), o autonominiai (susiję su vidaus rinka) palivarkai. Tyrimas taip pat rodo, jog neatsižvelgiant į ATR glaudžius ryšius su užsienio rinka XVI–XVIII a., šių valstybių žemės ūkio sektoriaus priklausomybė nuo tarptautinės rinkos konjunktūros buvo beveik nepastebima. Lenkija, pasinaudodama palankia kainų konjunktūra tarptautinėje rinkoje, buvo Vakarų Europos šalių poreikių pasyvi tenkintoja. Eksportuojamų grūdų kiekis priklausė ne tiek nuo paklausos tarptautinėje rinkoje, kiek nuo derlingumo konkrečiais metais. LDK dalyvavimas tarptautinėje prekyboje buvo (lyginant su Lenkija) sporadiškas bei priklausomas nuo metų derliaus, karų ir t. t.
6. Atlikta ATR XVI–XVIII a. socialinės ekonominės raidos aiškinimų KPS koncepcijoje ir tradicinėje marksistinėje istoriografijoje lyginamoji analizė ir istorijos mokslo duomenų, liečiančių ūkio modelius Vakarų Europoje ir Lenkijos-Lietuvos valstybių užsienio prekybą, tyrimas leidžia teigti, kad minimu laikotarpiu ATR socialinėje ekonominėje struktūroje vyravo feodaliniai baudžiaviniai santykiai, tačiau negalima paneigti periferinio kapitalizmo elementų (likutinės palivarkinės produkcijos nuolatinė realizacija Vakarų rinkose ir rinkai gaminančių manufaktūrų atsiradimas) įtakos didėjimo ATR. Tiesa, feodalinių baudžiavinių santykių ATR XVI–XVIII a. vyravimo priežastims ir mechanizmui giliau pažinti yra būtini Lenkijos-Lietuvos valstybių vidaus rinkos tyrimai. Būtent šių aspektų analizė yra socialinės ekonominės raidos ATR XVI–XVIII a. tolimesnių tyrimų perspektyva.

MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. *Žiemelis D.* Immanuelio Wallersteino kapitalistinės pasaulio sistemos teorija // Lietuvos istorijos studijos. 2005, t. 16, p. 65–81.
2. *Žiemelis D.* Lietuva Vidurio ir Rytų Europoje XVI–XVIII amžiuje: „feodalinė reakcija“ ar periferinis kapitalizmas? // Lietuvos istorijos studijos. 2006, t. 18, p. 51–68.

ŽINIOS APIE DOKTORANTĄ

Vardas, pavardė: Darius Žiemelis

Mokslo laipsnis: magistras

El. Paštas: DariusZiemelis@inbox.lt

Išsilavinimas:

1997–2001 m. Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas. Įgytas *Filosofijos* bakalauro kvalifikacinis laipsnis. Kartu su filosofijos bakalauro kvalifikaciniu laipsniu įgyti *Istorijos* gretutinės specialybės pagrindai.

2001–2004 m. Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas. Įgytas istorijos magistro kvalifikacinis laipsnis.

Nuo 2004 m. spalio 1 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros doktorantas.